

**MOPROFESARA MANDLA MAKHANYA, HLOGO LE
MOTLATŠAMOTŠHANSELIRI
YUNIBESITHI YA AFRIKA BORWA
POLELO YA KAMOGELO, DITHERIŠANO TŠA GO BULA DITSELA LE KA
GA SEEMO SA KGWEBO LE YUNIBESITHI YA AFRIKA BORWA
*“Tirišano magareng ga Dikgwebo le Thuto ya Godingwana ka
Seemong sa Covid-19 le go Tšwela pele”*
Kopano ya dihlopha
13 Nofemere 2020**

Ke leboga ka fao o ntsebišitšego ka gona Moswaramarapo, Ngaka Daisy Selematsela, Molaodiophethiši: Ditirelo tša Bokgobapuku, Unisa

- Mna D Mminele, Mohlankedimogolophethiši: Barclays Africa
- Mna S Silinda, Mohlankedimogolophethiši (CEO) wa First National Bank, Go Panka ka Lekaleng la Setšhaba
- Mna Thabiso Letsoela, CEO: Unisa Business Enterprise
- Ngaka M Socikwa: Motlatšahlogo, Phethagatšo ya Mešono le Dinolofatši
- Mdi R Mathura, Motlatšahlogo wa Motšwaoswere: Finance and Business Enterprises

- Moprofesara Thenjiwe Meyiwa, Motlatšahlogo: Dinyakišišo, Dithuto tša ka Morago ga Kgrata ya Mathomo, Boitlhamelo le Dithekišo
- Mdi Poppy Tshabalala, Motlatšahlogo: Theknolotši ya Tshedimošo le Dikgokagano
- Maloko a Khuduthamaga ya Unisa le Bolaodi ka Kakaretšo bjo bo lego gona
- Maloko ao a Hlomphegago a ba Kgwebo le diintasteri bao ba bilego le rena mesong ya lehono
- Baemedi bao ba hlomphegago ba dihlongwa tša mmušo tša mehutahuta bao ba lego gona
- Baagišani ba rena - City of Tshwane
- Bašomimmogo go tšwa ka dihlongweng tša thuto ya godimo
- Bašomi ba Unisa
- Baetapele ba Lekgotlakemedi la Baithuti la Bosetšhaba (NSRC) le makgotla ka moka a baithuti
- Baetapele ba mekgatlo ya bašomi
- Baeng bao ba Hlomphegago, Magagešong

Re le amogela ka diatla tše borutho ka Unisa go lena ka moka. Ke ikwa ke hlohleletšwa ebile ke homotšwa ka ge ka nakong ye ya tšhitišo, ba lekala la rena la kgwebo le dithaka tša rena ba sa le gare ba rerišana ka fao go lekanego ebile ba ikgafile go hwetša tharollo go

ditlhohlo tše di re amago ka moka, se ke ka lebaka la ge le tšere nako ya lena go ba le rena mo mesong ya lehono: go re theeletša le go fana ka maikutlo a lena, dikgopolo le thekgo mabapi le gore re ka netefatša bjang gore yunibesithi ye ya rena ye botse, Unisa, e kgona go tšwela pele go fana ka thuto ya boleng go MaAfrika Borwa a mantši kudu le, gabotse, go MaAfrika go ralala le khonthinente. Go rena ka mo lekaleng la thuto ya godingwana, ditherišano tše tša tirišano di fetogile selo se bohlokwa go matsapa a rena a go oketša methopo ya rena le bokgoni go hola dihlongwa tša rena tša thuto.

Ka dinageng tše ntši go ralala le lefase, thuto e bonwa e le tokelo, mošomo le gantši bjalo ka toka ya setlwaedi goba ya setšhaba; yeo e lego motheo o bohlokwa wa tllhabollo ya ekonomi ya setšhaba le go atlega ga setšhaba. Ka Afrika Borwa, se se a direga. Go tloga mola go bago le temokrasi ka 1994, re be re dula re kwešiša gore, ebile se se laeditšwe ka go taba ya gore kgolo le tllhabollo ya setšhaba sa rena e akaretšwa thuto, le kudukudu thuto ya godingwana, bjalo ka kokwane ye bohlokwa ya tllhabollo ya setšhaba.

Eupša tllhabollo ye re bego le e letetše ga se ya fihlelela dikemelo tša rena ebile ga se ra fihlelela kgolo, tšwelopele le katlego yeo re bego re e holofetše. Gabotse, mafelelong a 2019, ekonomi ya rena e be e le ka fase ga kgatelelo ye kgolo gomme ka moka ga rena re be le

lebeletše go thomološa ekonomi ya rena. Gomme re ile ra kgagelwa ka lebaka la leuba la Covid-19, yeo, go bolela nnete, e re hlasetšego re se ra e emela gomme ya baka tlhakatlhakano go rena ka moka. Ba mmalwa, ge ba le gona, ba kgonne go phologa seabe le ditshenyo tša yona.

Re ka se gane gore leuba le le fetogile selo seo se fetošago seemo lefaseng ka bophara seo se fokodišitšego ekonomi ya lefase ka bophara ye e bego e šetše e le kotsing. Gomme rena ka thutong ya godingwana re itemogela se. Diyunibesithi tša rena di amilwe kudu ke leuba le. Ge e tšwela pele, dikolo le diyunibesithi tše di nyakilego go ba ka moka di amogetše mokgwa o tee goba ye mengwe ya go ithuta inthaneteng (goba mokgwa wa tšhoganetšo wa go ithuta o le kgole, ka ge ba bantši ba o biditye bjalo). Ka tshepedišong yeo, seemo sa sekgoba sa magareng ga “bao ba nago le sa bona” le “bahloki” se beilwe nyanyeng gabohloko lefaseng ka bophara gome se se tsentše letsogo go go tenega ga setšhaba, go se kgotsofale le go botšiša dipotšišo tše ntši le go nyaka boitekolo mabapi le tema le diteng tša thuto le tša dihlongwa tša rena tša thuto ya godingwana.

Le ge e le gore ga re tsebe gore go ruta le go ithuta go tla lebelelega bjang ka moso, ke ga go fetošwa ga yona go a tšwelela mo nakon g ya rena, ke lemoga temogo ye e golago ya mokgwakakaretšo go kabo

ya thuto ya godingwana go netefatša gore e ba maleba go tšwela pele le sepela ka lebelo ka seemong sa bjale. Re bona ka nako e tee taolo ya lenaneothuto ye e laolwago lefelong le tee, gomme se ge se sepela mmogo le tthatlogo ye kgolo ya kgahlego ka go tllhamo ya go ithuta, se ra tlhako ye e thekgago maitemogelo a go ithuta a baithuti. Dihlongwa tše ntši tšeo bafahloši ba kopanago le baithuti ka diphapošing tša bofahloši bjale di gapeletšega go amogela mekgwa ya go ithuta inthaneteng ka nepo ya go aba thuto go baithuti le gio netefatša gore go ba le tšwelopele ya go ya go ile ya lebaka le letelele, ebile di ruta bašomi ba tšona go hlama mekgwa ya go ithuta. Ke kwešiša ka fao leuba le le gapeleditšego gore go be le nepišo ye e tseneletšego go tllhamoleswa ya kabo ya thuto go sepelelana le go tshepa kudu tirišo ya theknolotši.

Seo se tlogago se le nyanyeng kudu ke mokgwa wa lefase ka bophara wo o laetšago gore theknolotši bjale ke selo se bohlokwa ka menaganong ya batho ge re etla go kabo ya thuto ya godingwana. Ge e le gore go bile le tikatiko, bjale go molaleng gore theknolotši e tla, ebile e šetše, e raloka tema ye e oketšegago ka kabong ya thuto ya godingwana le gore setšhaba ka moka sa thuto ya godingwana se nyaka ditsela le mekgwa ya go netefatša go ba maleba le go tšwetšwa pele go ya go ile ga tšona mola ka go le lengwe di leka go

hlama mananeothuto ao a tlogo tšweletša baithuti bao ba alogago ba boleng bao di ikgantšhago ka bona.

Unisa e ka se dumelele gore e šalele morago. Ka fao go a kwešišega gore sehlongwa se sa thuto se tla itemogela tshenyegelo ye kgolo ya tšhomišo ya ditšhelete tše di amanago le ICT ka moso e se kgale, godimo ga dipeeletšo tše kgolo tše di šetšego di dirilwe ka lebaka la phetolo ya ka pela ya phethagatšo ya mošomo go leuba le. Se se swanetše go hlokomelwa bjalo ka selo se se tlogo pele ka mo sehlongweng sa rena sa thuto. Go dutše go le bjalo, ga re dikadike gore Unisa e na le monyetla o mogolo mabapi le mannaeokgoparara le bokgoni, gomme ditshenyegelo tša ka moso di ikemišeditše go phethagatša monyetla wo le go o aga go fihla go maemo ao a gatetšego pele gore go be le bokgoni le go šoma gabotse ka fao go kaonafetšego, sebakeng sa go aga go thoma fase.

Tekodišišoleswa ya rena ye e tšwelago pele ya sehlongwa se ka moka le pušeletšo le leano la rena e laetša taba ya gore re utollotše ebile re šomana le seemo se. Ka fao re leetong la rena la go fihla go mokgwa wo o lekanego wa maitemogelo a go ithuta a boleng. Lenaneothuto; ponelopele; mananeokgoparara, dinolofatši, methopo, hatewere le thekgo; tlhabollo ya bašomi ba diphrofešenale; thekgo ya go ithuta ga baithuti; ditirišano; le dinyakišišo le tshekatsheko di hwetša šedi

ye e tšwelago pele. Ke ikgantšha ka ga bontši bja mošomo wo o gatetšego pele kudu wo re o dirilego go tloga mola go bago le leuba le go netefatša gore Unisa e dula e le maleba e bile e tšwela pele go ya go ile.

Le ge go le bjale, karolo ye bohlokwa ya phetogo ye e hlokagalago e tla swanela ke go akaretšwa seemo sa dinyakego tša ditekanyetšo seo se fetoišwego /se beilwego pele leswa ka lefapheng la bobedi mmušo le diyunibesithi. Re šetše re lemogile gore dithekgo tša mašeleng ka go mananeokgoparara di tlo emišwa ka mabakeng a mantši, ka ge tšhelete e tlo lebišwa ka go ditshenyegelo tše di amanago le Covid (go fa mohlala). Se se ra gore Unisa e tla swanela ke go emela le go beakanya leswa gore e tlwaele diphetogo tša seemo se tše go nago le kgonagalo ya gore di tla dirwa go letseno la rena la thekgo ya mašeleng a go tšwa go mmušo le go nyalelanya se ka go lebelela kudu go tšweletšeng ga letseno gore le tle le thuše go ditlhaelelo le go tšwela pele go aba ditšhelete go diprotšeke tša tlaleletšo tše di hlokagalago.

Re tlo swanela ke go tšweletša letseno le go fihlelela methopo ka ntle ga thekgo ya rena ya mašeleng ya tlwaelo le go bea pele mananeo a mangwe ka tšhoganetšo. Gore re fihlelele dinyakwa tše, diyunibesithi tše ntši, go akaretšwa le Unisa, di hlomile dihlongwa/makala a kgwebo

goba a kgwebokgolo ao a ikemišeditšego go tšweletša methopo, go hloma dikgwebo, go nepiša dinyakišišo tša mabapi le boitlhamelo tšeo di ka fiwago laesentshe, go nyakana le tirišano yeo go yona mahlakore ka mabedi a ka holegago yeo e ka tsenyago letsogo go kgolo le tlhabollo le go nyaka mananeothuto a makopana ka nepo ya go tšweletša letseno la tlaleletšo – go fa tše mmalwa. Re swanetše go nagana ka fao go fapanego le go šoma ka fao go fapanego, gomme re šetše re bona dipoelo tše di kgahlišago.

Unisa e amogetše mokgwa wa tirišano ya Makala a mantši wo o ikemišeditšego go diriša le go fana ka bokgoni bjo bo nyakegago go fihlelela leano la rena la sehlongwa – e lego go ba *yunibesithi ya Seafrika yeo e fetošago bokamoso ka go direla batho* – le go tšwetša pele phetošo ya ekonomi ye e tseneletšego, kgolo ye e akaretšago bohle, le tlhabollo. Re a tseba gore go na le nyakego ye kgolo ya gore re thomiše ka maitekelo a dihlongwa ao a tlogo tšweletša letseno le go hlabolla bokgoni le botsebi, ka nepo ya go fihlelela dinyakwa tšeo re lebanego le tšona mola ka go le lengwe re tsenya letsogo go kgolo le tlhabollo ya bosetšhaba – kudukudu ka nakong ye ya Covid-19.

Baeng bao ba hlomphegago, Magagešong, re ka se kgone go dira se re nnoši. Diyunibesithi mošomo wa tšona ke go hloma tsebo le go tšweletša tsebo. Dipoelo tše bohlokwa tša mošomo wa rena wa

motheo ke dialoga tša rena, gammogo le thoto ya tsebo le ya bohlae tše di tšweleditšwego le mananeo a rena a dinyakišišo tša rena tša motheo. Ge go ka hlongwa mekgwa ya maleba ya phetišetšo ya tsebo, dipelo tša dinyakišišo le tšona di ka tsenya letsogo go dikholego tše di maatlafaditšwego tša setšhaba le tša ekonomi. Gabotse, leuba le le re bontšhitše ka fao tema ye e kgathwago ke dinyakišišo e lego bohlokwa ka gona, le seo se ka fihlelelwago ka go dirišana – magareng ga dirutegi le magareng ga diyunibesithi le dikgwebo. Mehlala ye e lego nyanyeng kudu ya se ke go fana ka tshedimošo mabapi le leuba le le ditirišano tše kgolo tša magareng ga dikhonthinate le tša boditšhabatšhaba mabapi le go hlangwa ga dithibelamalwetši tše mmalwa.

Gape go na le tlhokego ye kgolo kudu ya tlhomo ya dikgwebo ka nepo ya go hloma mešomo ye mentši. Se, ka go le lengwe, se se ipiletša go boithomelo le boitlhamelo, eupša boitlhamelo bo lebane le tšhalelomorago ge dikgopolo di sa kgone go hwetša thušo ya mašeleng, goba ge, ge e le gore di hwetša thušo ya mašeleng, dikgopolo di hloka tlhohleletšo gore di fetšetšwe go ba dikgwebo ka botlalo. Re ikemišeditše go tšwela pele go hlohleletša boitlhamelo, go diriša dikgopolo tše di hlamilwego, le go hlokomela dikgopolo tše di sa tšwago go hlangwa go ba makala a kgwebo ao a ka kgonago go phenkgišana le go tliša boleng go babeeletši, le go badiriši. Eupša re

ka se kgone go dira se re nnoši. Ka fao, karolo ye bohlokwa ya leano la rena ke go diriša tshepedišo le makala a kgwebo ka go hlama tsela magareng ga boithomelo le dithekišo.

Magagešong, seo re ikemišeditšego go se dira mesong ya lehono ke go katološa bašomišani le tirišano ya rena go akaretšwa badirišani ba bangwe ba mehutahuta ka kakaretšo bao ba lemogago gore ka moka ga rena re leetong le tee, re na le nepo ya phihlelelo ye e swanago, le bao ba ka ratago go utolla dibaka tše di ka kgonagalago tša mehuta ya ditirišano tše di ka re holago ka moka. Re holofela gore re tla rerišana le lena bjalo ka badirišanimmogo le rena le bjalo ka badirišani ka tlabollong ya rena.

Mantšiboa a Laboraro mo bekeng ye ka polelong ya gagwe ge a bolela le setšhaba, Mopresidente Ramaphosa o gateletše tlhokego ya gore re “bušetše sekeng, re tsošološe, le go aga leswa”. O feditše ka gore: “Ditiro tša rena di tla tšea sephetho mabapi le bokamoso bja setšhaba.” Mantšu a bohlale go tšwa go Mopresidente yo a lego gare a šomanago le go lwantšha Covid. Ka moya wa gagwe, Magagešong, ke rata go le laletša gore le beng le rena mo leetong le. Mesong ya lehono re tlo le botša maitemogelo a rena a go arabela leuba le ka makaleng a rena a mehutahuta. Re letetše ditherišano tše di tlogo latela.

Ke a tseba gore ke bolela legatong la ba taolo le bašomi, ge ke re re letetše kudu dikgopolo tše di tlogo latela go ditherišano tša rena le kgonagalo yeo e tlogo utollwa go fihlelela ditirišano tšeo di holago rena ka moka.

Ke a leboga.